

Mit állítunk (az órákon)? A mondattan problémái, érdekességei és jógyakorlatai

Kivonat

A mondattan tanítása az iskolai anyanyelvi nevelés egyik legproblematisabb területe. A tanárok többnyire a tankönyvekben lévő, elavult mondattani hagyományt adják tovább, nehezen megfogható terminusokat tanítanak, és zömében szépirodalmi példákat használnak az elemzések során. A tanulók emiatt a mondattant unalmasnak, haszontalannak, nehéznek és elvontnak találják. A tanulmány a mondattan tanításakor megjelenő nehézségek ismertetése után a fejlesztési célokat is figyelembe véve megoldási javaslatokat vonultat föl, és saját gyűjtésű, hétköznapi szövegekből származó példákon keresztül a használat oldaláról mutat rá a mondattan érdekességeire. Majd röviden ismerteti a Szegeden nagy hagyománnyal rendelkező, Deme László-féle funkcionális mondatperspektívának, illetve lineáris ábrázolásnak a jellemzőit. Végül pedig szegedi, végzős hallgatók jógyakorlataiból közöl válogatást, amelyek azt mutatják meg, hogy milyen utakat és lehetőségeket látnak a leendő magyartanárok a mondattan tanításában.

Kulcsszavak: mondattan, mondatelemzés, funkcionális mondatperspektíva, jógyakorlatok

1. Bevezetés

A leíró nyelvészeti témák közül a mondattan nem csupán a közoktatásban tartozik a diákok által legkevésbé kedvelt területek közé (Fancsaly–Szabó–Viszket 2015), hanem a felsőoktatásban is. Ennek egyik oka, hogy a tanulók

nincsenek tisztában az alapvető morfológiai és szófajtani ismeretekkel, csupán mechanikusan elemeznek mondatot, valamint nem látják át a forma és a jelentés közti összefüggéseket (Imrényi 2022a). Emellett a régebbi tankönyvekben és referenciakönyvekben (például Rác–Szemere 1972; Keszler 2000) főként olyan szépirodalmi példák találhatók, amelyek a mai diákoktól távol állnak, így a tanulók nem érzik a mondatelemzés gyakorlati hasznát sem. Természetesen szépirodalmi példákon keresztül is be lehet mutatni a mondattan érdekességeit, ám az irodalmi szöveg már önmagában is elidegenítő effektusként működik, és a diákok a mindennapi élethez közelebb álló példákkal nagyobb eséllyel fogják úgy érezni, hogy közülük van az órán elhangzottakhoz, és a megszerzett tudás segítheti őket bizonyos mindennapi helyzetekben. A mondattan a magyartanárok részéről is ambivalens megítélés alá esik. Bartha Blanka 2022-es felmérése szerint a grammatikai ismeretanyagban belül az egyszerű mondatok a legszívesebben tanított témakörök közé tartoznak, ám az összetett és a többszörösen összetett mondatok már a legkevésbé szívesen oktatottak között vannak.

A tanulmány először a mondattan tanításakor jelen lévő kihívásokra igyekszik megoldásokat adni, a fejlesztési célokat is figyelembe véve. Fő irányvonalnak a hétköznapi szövegekből származó, valós példákkal történő mondatelemzés tartja, amelynek során a használat oldaláról lehet rávilágítani a mondattan érdekességeire. Majd röviden ismerteti a Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén oktatott, Deme László-féle mondattani hagyomány főbb jellemzőit. Végül pedig egy válogatást közöl A nyelvleírás elméletei az oktatás gyakorlatában című kurzus keretén belül a hallgatók által készített mondattani jógyakorlatokból, amelyek rámutatnak arra, milyen lehetőségeket és utakat látnak a leendő magyartanárok a mondattan oktatásában.

2. Kihívások és fejlesztési célok a mondattan tanításakor

Kutatások szerint (Csapó 2000; Tóthfalussy 2012) a nyelvtan, azaz az anyanyelv / magyar nyelv tantárgy nem tartozik a diákok kedvencei közé: nehéznek, öncélúnak és unalmasnak tartják, és főként a leíró nyelvészetet érzik haszontalannak, továbbá kifejezetten motiválatlanok a grammatika tanulásában. A grammatikai elemzéseken belül pedig különösen a mondattan iránt viselkednek ellenérzéssel a tanulók. Szabó Veronika 8. osztályosokat kérdezett meg arról, hogy mi a véleményük a mondattanról. A válaszokból az rajzolódott ki, hogy a diákok nagyon nem kedvelik az ágrajzos mondatelemzést. Többen is azt fogalmazták meg kívánságként, hogy ne kelljen az alá- és a mellérendelő mondatokról tanulniuk, nem tetszettek nekik a mondatfajták sem, valamint

a határozók számát is csökkentenék (vö. Fancsaly–Szabó–Viszket 2015). Nyilván ezek irreális elvárások, ám voltak olyan megállapításaik a tanulóknak, amelyeket érdemes figyelembe venni. Ilyen volt például, hogy hiányolták a játékosságot a mondatelemzés tanításából, továbbá úgy vélték, hogy olyat kellene tanulniuk, aminek a való életben is hasznát veszik (Uo.). A diákok kritikáiból úgy tűnik, mintha a nyelv teljesen el lenne idegenítve tőlük (vö. Tolcsvai Nagy 2015). Ám nem csupán az általános iskolások véleménye ilyen lesújtó, egyetemen, magyar szakon is hasonló reakciók érkeznek a diákoktól, amelyeket a MarkMyProfessor oldal¹ tantárgyértékelései is mutatnak. Néhány hallgatói véleményt idézve: a mondattan „kínzás”, „száraz”, „a mondattanban nincs élet”, „borzasztóan unalmas” és „felesleges”. Lássuk, hogyan lehet ezeket a kritikákat építő módon felhasználni a mondattan tanításakor.

Az egyik legtöbbit említett probléma, hogy a diákok nem találják hasznosnak a mondattant. Ezen úgy lehet segíteni, ha a tananyag összekapcsolódik a hétköznapi tapasztalatokkal, és a nyelvi készségek fejlesztése mellett még a logikai és az analitikus készségek fejlesztése is megtörténik. Vagyis kritikusan gondolkodni is megtanulnak a hallgatók. Hírek címének elemzésekor rögtön megmutatkozik a mondattan hasznossága. A HVG honlapján² például a következő címmel jelent meg híradás egy közlekedési balesetről: *Ausztriában lopott autóval karambolozott három magyar fiatal*. Pusztán a cím alapján azonban nem lehet megtudni, mi is történt pontosan, ugyanis ennek a mondatnak négyféle értelme is lehet, azaz négyféle szerkezet társítható hozzá. Az *Ausztriában* szó vonatkozhat a karambol helyére, illetve az autólopás helyére is. Kérdéses továbbá, hogy az az autó volt-e lopott, amelyben ültek a karambol idején, vagy pedig az, amelynek nekimentek, vagyis a *lopott autóval szerkezet autóval* szava társhatározóként, illetve eszközhatározóként is érthető (vö. w1).

A mondattannal kapcsolatban az unalmas, száraz, elvont kritika is meg szokott fogalmazódni. Ez úgy cáfolható a legkönnyebben, ha élőnyelvi, hétköznapi példák kerülnek be az órára, lehetőség szerint olyanok, amelyek még humorosak is. Például a TV2 *Tények* című műsorában a képernyőn a következő volt olvasható: *Dugó és kiránduló tömegek a hóban*.³ A tudósítás arról szólt, hogy az első havazásnak köszönhetően a Normafához tömegek kirándultak, emiatt az oda vezető úton forgalmi dugó alakult ki. A hírszerkesztők a valóságnál kicsit

¹ <https://www.markmyprofessor.com> (2025. 03. 07.)

² https://hvg.hu/cegauto.kozlekedes/20140804_Burgerlandban_lopott_autoval_karambolozot (2025. 03. 07.)

³ https://hvg.hu/elet/20180115_Dugo_es_kirandulo_tomegek_Tenyek_TV2 (2025. 03. 07.)

pikánsabban fogalmazták meg a történeteket. A példa ugyanis egyszerre mutatja a szószintű és a szerkezeti kétértelműséget. Eredetileg a *dugó szót* 'forgalmi torlódás' értelemben kívánták használni, ám nem vették észre, hogy 'közösülő' jelentésben melléknévi igenévi értelme is van, és az és-sel való kapcsolásnak köszönhetően a szó a *tömegek* jelzőjeként is interpretálható. És-sel összekötött főnevek előtti melléknévnél mindig globálisan kétértelmű a mondat, a melléknév ugyanis értelmezhető csak az egyik főnév jelzőjeként, de akár mindkét főnévre is vonatkozhat. Ezt a jelenséget mutatja a *Tények* című műsor egy másik híradásának a címe is: *Szexi nők és férfiak is versenyeztek*.⁴ A műsorszerkesztők vélhetően mindkét nem csínosságára fel akarták hívni a figyelmet, ám a cím értelmezhető úgy is, hogy csak a nők voltak dekoratívak. Nemcsak az elemek összetartozása, hanem a megfogalmazásmód is humorossá teheti a szöveget. Apróhirdetéseknél gyakori, hogy a túlzott tömörségtől válik viccessé az üzenet. Ez figyelhető meg az *Alkoholmentes kőművest és burkolót hosszú távra felveszek* példánál.⁵ Az *alkoholmentes* jelző hovatartozása elméletben itt is kérdéses, ám a világtudás alapján valószínűsíthető, hogy a hirdető azt a kőművesre és a burkolóra is értette. A humort ennél a példánál az okozza, hogy az *alkoholmentes* szót csupán italokra szokás használni, személyekre nem. A hétköznapi ismeretek segítenek az *Ittasan ne hagyja vezetni barátait*⁶ példa értelmezésében is (a példa elemzéséhez lásd: Imrényi 2022a: 59–60). A pragmatikai ismereteknek (a kontextusnak, a világról való tudásnak) a mondatelemzésbe való bevonása hozzájárulhat ahhoz, hogy a diákok ne elszigetelt, haszontalan tudományterületként gondoljanak a mondattanra.

A hétköznapi példák és a digitális szövegtípusok (például internetes hírek, tweetek, posztok, fórumhozzászólások, mémek) felhasználásának a tanítás oldaláról számos előnye van. Egyrészt a diákok a valós nyelvi példákat közelebb érzik magukhoz, így azok révén ki tud alakulni bennük egyfajta otthonosság érzése. Másrészt a mai tanulók már a C (azaz *content* 'tartalom' vagy *connection* 'kapcsolat'), illetve D (= *digital* 'digitális') generációhoz tartoznak, és idejük jelentős részét a digitális térben töltik (Pais 2013: 11), eközben online cikkekből, blogposztokból, vlogokból, kommentekből is tájékozódnak, így célszerű ezeket a hozzájuk közeli, digitális szövegtípusokat is bevonni az oktatásba, és a szabályalapú tanítás helyett a felfedezettésre, a szórakoztatva oktatásra koncentrálni, továbbá az is segíthet, ha aktuális témát választunk. A diákok által

⁴ <https://tenyek.hu/video/szexi-nok-es-ferfiak-is-versenyeztek> (2025. 03. 07.)

⁵ https://rohejesiras.blog.hu/2011/09/13/tucsok_es_bogar_3 (2025. 03. 07.)

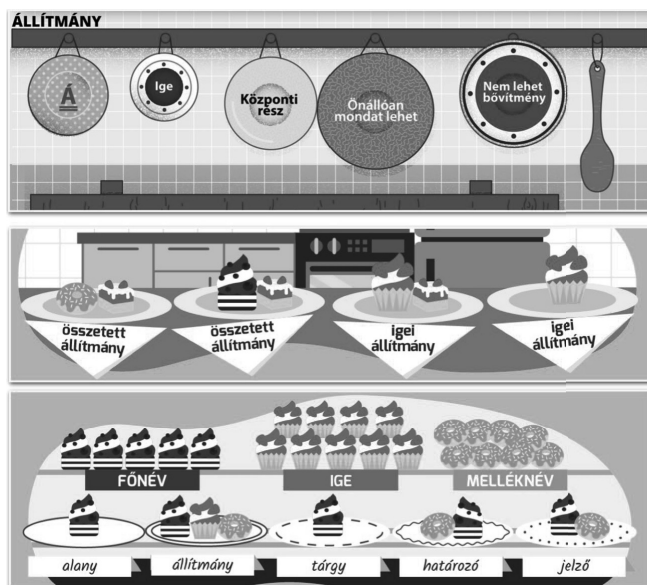
⁶ https://m.blog.hu/ko/kochmaria/image/fia_plakat.jpg (2025. 03. 07.)

jól ismert szövegeknek a grammatikatanításban való felhasználásához ötletet adhatnak például Nagy-Varga Zsolt (2025) feladatai.

A mondattan unalmassága a tanítás játékoságával, élményszerűségével is cáfolható. A digitális eszközökhöz, applikációkhoz szokott generáció számára élményt jelenthet az Oktatási Hivatal fejlesztésében készült, a *Magyar nyelv 7B* okostankönyvben lévő mondatelemző alkalmazás,⁷ amely 250 mondat segítségével gyakoroltatja a mondatrészek, a szókapcsolatok és a szófajok szerinti elemzést. A felület legtöbb eleme kattintható, kiválasztásukkal az adott kategóriáról információk szerezhetők. Az elemzések megtekintése után a radírikonnal a megoldás kitörölhető, csak a mondat marad meg, így az elemzés önállóan újra is kezdhető. A hagyományos ágrajzos elemzés megértését és a mondatrészek, illetve a szókapcsolatok, valamint a szófajok áttekintését pedig a kategóriák következetes színhasználata is segíti.

A következő kihívást a mondattani hagyomány elavultsága jelenti. A modernebb szemlélettel és az újabb ismeretekkel ugyanis a magyartanárok csak igen nehezen barátkoznak meg, és gyakori, hogy hiába értesülnek az újabb eredményekről, mégis mereven ragaszkodnak a régebbi, általuk már berögzült ismeretekhez. Azaz az idősebb generáció tanárainak egy része még mindig az 1972-es Rácz Endre és Szemere Gyula szerkesztette *Mondattani elemzések* című kötetet tekinti etalonnak. A régi ismeretanyaghoz való ragaszkodást mutatja például az is, hogy sokan – a Bélga együttes *A–Á* című dalának refrénjéhez hasonlóan – továbbra is azt tanítják, hogy „háromféle lehet egy mondatban az állítmány”: igei, névszói, valamint összetett (névszói-igei). Pedig már a NAT 2020-ra épülő 7. osztályos *Magyar nyelv* tankönyvbe (Oktatási Hivatal Tankönyvfejlesztési Osztályának munkatársai 2021: 71) is bekerült, hogy kétféle állítmány létezik: az igei és a névszói-igei, és a névszóinak látszó állítmány valójában névszói-igei, csak esetében a kopula zéró fokú. Ennek a berögzült, régi hagyománynak a megváltoztatásában az okostankönyvekben található grafikai elemek (lásd 1. kép) is segíthetnek, amelyek az állítmány típusaira, valamint a szófajok és a mondatrészek kapcsolatára játékosan hívják fel a figyelmet. A szófajok süteményként, az állítmánytípusok pedig süteményekkel megrakott tányéroként vannak ábrázolva. Ez a vizuális megjelenítés memóriafogasként működve megkönnyítheti az információk rögzülését.

⁷ https://www.nkp.hu/tankonyv/magyar_nyelv_7_nat2020_b/lecke_05_004?w=mondatelemz-%C5%91#section-185692810682 (2025. 03. 07.)

1. kép. Grafikai elemek a Magyar nyelv okostankönyvekből

A frissebb szaktudományos ismeretek átadásában a szakmunkákon kívül segíthetnek a tudományos ismeretterjesztő folyóiratok is. Az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat *Kis magyar grammatika – az iskolában* című sorozata például egy-egy oldalba sűrítve, közérthetően adott választ a tanítás során felmerülő kérdésekre. Például arra, hogy az alany miért alárendeltje és nem pedig hozzárendeltje az állítmánynak (Balogh 2015: 4; Lengyel 2016: 4). A sorozat tárgyalta többek közt a kettős mondatrészeket: megmutatta, hogy a korábban kettős alannak és kettős tárgynak tartott főnévi igeneves szerkezetek funkciójukat tekintve valójában állapothatározók, valamint érintette a kettős állítmányt és a kettős határozót is (Balogh 2016: 4), illetve arra is kitért, hogy az igei állítmány jelentése mikor, mennyire és hogyan határozza meg az igei vonzat típusát, azaz a tárgyi és a határozói bővítvényeket (Pankovics 2017: 6). A magyar nyelv és irodalom barátainak, tanárainak lapja, a *Magyaróra* pedig 2022 júniusában szépirodalmi, osztálytermi, zenei és virtuális mondatokat elemezve egy teljes folyóiratszámot szentelt a mondattematikának.

Kihívást jelent továbbá az is, hogy mivel több szintaxiselmélet él egymás mellett, sem a mondattani terminológia, sem az elemzőmód nem egységes

(vö. Szabó 2013). Attól függően, hogy ki melyik egyetemen végzi el a magyar szakot, más szemléletmódról és más elemzési metódusról tanulhat bővebben, és az elméleti keret meghatározza azt is, hogy milyen fogalmakkal ismerkedik meg a diák, és mit ért rajtuk. A Szegedi Tudományegyetemen a Deme László-féle lineáris elemzés jelenti az alapot, Pécssett a generatív grammatikának van nagy hagyománya, az ELTE-n pedig a funkcionális-kognitív nézőpontú mondat-elemzés dominál. Ám érdemes az uralkodó irányzat megmutatása előtt egy tanórát szentelni a különböző megközelítések és ábrázolásmódok áttekintésének, ahogy azt például a *4x12 mondat* című kötet (Medve–Farkas–Szabó 2010) teszi, hogy a hallgatók láthassák a különféle mondatperspektívák azonosságait, illetve különbségeit, képet kapva egyúttal a mondattani irányzatok újdonságairól is.

Azt is érdemes tudatosítani a diákokban, hogy a mondatelemzés nem azonos az ágrajzkészítéssel, az elemek azonosításával vagy éppen az elavult definíciók visszamondásával (vö. Szabó 2013). Az ágrajzok ugyanakkor a struktúrák megértésének hasznos eszközei: ugyanis a mondat viszonyrendszerét mutatják. A mondat szerkezet átlátásának a képessége a kommunikatív kompetencia szerves része, amelyet még anyanyelvi beszélők esetén sem lehet tökéletesnek, további fejlesztésre nem szorulónak tekinteni (Imrényi 2022b).

Az iskolai mondattanítás problémái kapcsán Imrényi András (2022a) arra világított rá, hogy gondot jelent, hogy a tankönyvek leválasztják a grammatikai ismereteket a kommunikációról, és a mondattani elemzés hatókörét a kontextustól függetlenített rendszermondatra szűkítik. Azaz nem veszik figyelembe a mondatok szórendjét, prozódiaját, aktuális jelentését, kommunikatív értékét, és nem foglalkoznak például a diskurzusjelölők funkcióival sem, azokat a mondatban nem elemzendő nyelvi egységeknek tekintik. Nem tudja kezelni az iskolai modell a frazémákat sem, ezért az elkerülés stratégiáját választva inkább kihagyják őket a példaanyagból. A mondatelemzéskor az egyik legfontosabb fogalom, az állítmány funkcionális megalapozása is problémákba ütközik. A klasszikusan használt *Mit állítunk?* kérdés ugyanis gyakran nem alkalmas a hagyományos elemzés szerinti állítmány megtalálására. Imrényi (2022a) az anyanyelv-pedagógia célrendszerét is figyelembe véve a mondatelemzés kommunikatív kontextusba ágyazásának és a kategóriák jelentéstani megalapozásának a szükségessége mellett érvel funkcionális kognitív kiindulópontból.

Végezetül a felsőoktatás és a középfokú oktatás szakmai különbségeivel is meg kell küzdeni. Ezen túl feszültség van „a nyelv tudomány kutatási eredményei és az iskolai oktatás szemlélete között” is (Kugler 2017: 352), és nem történik meg az új tudásanyagok az oktatásba való beépítése sem, így az a helyzet áll

elő, hogy a nyelvtani fogalmak meghatározásában Szinnyeitől napjainkig szinte alig van különbség (Medve 2002: 50–51).

A tankönyvi definíciók és a valóság nem mindig vágnak egybe, ahogy arra már többen is rámutattak (vö. Medve 2002; Szabó 2013). Például az alany több tankönyv szerint is: „a mondatnak az a fő része, amely megnevezi azt a személyt vagy dolgot, akiről vagy amiről állítunk valamit” (idézi Medve 2002: 53; Fancsaly–Szabó–Viszket 2015). Ez a meghatározás logikai megközelítésben adja meg az alanyt, ám a logikai alany grammatikailag nem csupán alany, hanem tárgy és határozó is lehet. *A diákokat nem érdekli a mondatelemzés* példa *diákokat* szava logikailag ugyan alany, ugyanis a diákokról tesz állítást a mondat, ám grammatikailag tárgy. *A felvételizőknek mégis kell tudniuk mondatot elemezni* példa *felvételizőknek* szava pedig logikai alansága mellett grammatikailag határozó. Az alany definiálásánál a formális szempont szolgál alkalmazása is félreveheti az elemzést, ugyanis nem minden alanyesetű bővítmény alany, ahogy azt a *Lilla öccse nyelvésznek állt*, valamint a *Tódor mondattanász akar lenni* példák is mutatják (vö. Fancsaly–Szabó–Viszket 2015).

A mondattani definíciónál megjelenő pontatlanságokat a megközelítésmódok és a terminusok kavarodása is okozhatja. A műszavak (logikai/grammatikai/lélektani alany és állítmány) tanítása helyett az iskolai mondatelemzésnél érdemes arra törekedni, hogy a diákok meg tudják állapítani, hogy egy mondat miről és mit mond, valamint képesek legyenek átlátni az elemek szintaktikai viszonyát, ismerjék azok szófaji jellemzőit, továbbá a beszédhelyzet alapján el tudják különíteni egymástól az ismert és az új elemeket.

3. Mit állítunk Szegeden? – Deme László funkcionális mondatperspektívája nyomán

A Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén 1970 és 1981 között Deme László tartotta a mondattan-előadást (a korszakról lásd Békési 2016), és még napjainkban is az ő elmélete jelenti az alapot. Deme szellemi örökségének továbbélését a funkcionális nyelvszemléletet érvényesítő „szegedi iskolá”-nak nevezett tudományos műhely is elősegítette (B. Fejes–R. Molnár 1996: 7). Deme mondattani kutatásait Szegeden főként Békési Imre, B. Fejes Katalin és M. Korchmáros Valéria vitték tovább. Munkásságukból két, az egyetemi hallgatók számára készített jegyzet emelendő ki, ezek révén terjedt el ugyanis a leginkább a Deme László-féle mondat- és szövegfelfogás és a lineáris mondatelemzés. Az előadások anyagából M. Korchmáros Valériának köszönhetően *Mondattan* címmel jelent meg jegyzet 1991-ben. B. Fejes Katalin és

Békési Imre pedig 1998-ban az *Elemzések a mondat szintje alatt és fölött* című jegyzetükben a szó szerkezetekben és a többszörösen összetett mondatokban megjelenő viszonyítást mutatták be. A szemináriumi segédanyagnak készült kötet elemzései nem csupán egyetlen mondatfelfogást érvényesítettek: bizonyos részeken a mondatrészi, máshol a szófajtani, megint máshol pedig a hangsúlyviszonyok közti összefüggés került az elemzés fókuszába (B. Fejes–Békési 1998: 1). E két munkát a mai napig felhasználjuk Szegeden a mondattan oktatásában.

Deme már az 1980-as években az állítmány abszolút fölérendeltségét vallotta, és ezzel az európai nyelvtudományban Tesnière neve által fémjelzett valenciamelethez és a rá épülő függőségi grammatikákhoz csatlakozott (M. Korchmáros 1991: 3). Deme a szövegközpontú megközelítést képviselte: őt csak az aktuális mondat, a szövegmondat érdekelte. Ő maga úgy fogalmazott saját munkásságáról, hogy „funkcionális grammatikát” űz, a *funkció* szó kétféle jelentését, a 'szerep' és a 'függvény' jelentést is kihasználva. Azaz nem csupán azt kutatta, hogy egy nyelvi jelenség milyen funkciót tölt be a kommunikációban, hanem a szöveget alkotó elemek egymással való kapcsolatát, egymástól való függését is igyekezett feltárni (M. Korchmáros 1991: 3). Deménél ugyanis a mondat hármasságában értelmeződött. „Közülük az első: a beszélő és a hallgató közti viszony. A második: a beszédműbe mint nagyobb egységbe építettség. A harmadik: a nyelvi anyaghoz kötöttség” (Deme 1975: 128). Ez a fajta megközelítés a mai pragmatikai kutatásoknak is alapja, és Deme gondolatai még a diskurzuselemzésnél, többek közt a diskurzusjelölők vizsgálatánál is felhasználhatók (vö. Schim 2022). Deme a megszerkesztettséget fontosnak tartotta, de a beszerkesztettséget minden szinten a megszerkesztettség fölé helyezte. A mondatot a szöveg elemei részének tekintette, „amely a szövegen belül a kontextusnak, a beszéd-, illetőleg közléshelyzet adta szituációnak, a partnerral közös előzményeket és előismerteket jelentő közös tudati tartaléknak, s mindezekkel együtt a mondanivalónak többszörös függvényébe ágyazódik be” (Békési 2002: 132).

A Deme László-féle elemzés lineáris elemzés, azaz tükröződik benne a szavak mondatbeli sorrendje. Deme a mondatban két szintet különböztetett meg: a mondatrészi és a szerkezettagi szintet (Deme 1966: 280). A mondatrészek szintjén „az állítmány természeténél fogva fölérendelt, a többi mondatrész természeténél fogva neki alárendelt tag” (Uo.). Az állítmánynak közvetlenül alárendelt alanyi (Á/A), tárgyi (Á/T) és határozói (Á/H) viszonyok az úgynevezett mondat szintű viszonyok, ezek alkotják a „mondat felső rétegét” (M. Korchmáros 1991: 29). Elemzésnél a mondat szinten álló mondatrészek nagy kezdőbetűsek. Míg a szerkezet(tag)i szinten, azaz az állítmánynak nem közvetlenül alárendelt

mondatrészek esetén elemzésnél kisbetűsek a mondatrészek (a, t, h, j), és a szerkezeti szintek hierarchikusságát a számozás mutatja. Azaz például *A Deme László-féle jelöléseket könnyen megtanulják a diákok* mondat lineáris ábrája a következőképpen néz ki: (jmi1\T) ~ Hmód \ Á / A. Az ábrán a perjelek az alárendelést jelzik, és mindig az alárendelt mondatrész felé dőlnek, a ~ pedig a közömbös viszonyt jelöl. A diákok ezt a jelölésrendszert viszonylag könnyen el szokták sajátítani, a linearitás miatt logikus is számukra, ugyanakkor mindig felmerül kérdésként, hogy az általános és a középiskolában mondatelemzés tanításakor miért nem ez a bevett ábrázolási mód, miért ragaszkodnak a tankönyvek és a tanárok az ágrajzhoz. Az ágrajz előnye, hogy szemléletesebben mutatja be a mondat szerkezetben lévő hierarchiát, azt, hogy a mondat – Brassai Sámuel egyik metaforájával élve – olyan, mint egy feudális társadalom (vö. Imrényi 2020). A lineáris ábrázolás legnagyobb előnye viszont a helytakarékoság mellett az, hogy ez az elemzésforma a szórendet tükrözi vissza.

A mondattan órákon a Deme-féle elemzés mellett szó szokott még esni a mondatmegértési modellekről, például Ferreira „good enough” modelljéről (Takács 2013), amely szerint sosem tökéletes a megértés, de az „elég jó”-val elboldogulunk. Beszélni szoktunk a szintaktikailag időlegesen kétértelmű, úgynevezett garden path mondatokról, valamint a globálisan többértelmű mondatokról is, az egyes típusokat a médiából származó példákkal szemléltetve. A globális többértelműség gyakori a hírek címében. Például: *Mentős fogta el a tolvajt a feleségével együtt*,⁸ *Belehalt a 80 éves férfi felesége, hogy vezetése közben megfájdult a térde*,⁹ *ByeAlex koncertjén jegyezte el egyik rajongóját a párja*.¹⁰ A garden path mondatokat szintén hétköznapi adatokkal szemléltettem. Például: *Puskás-Dallos Peti nem hagyta szó nélkül, kiállt felesége melleiért*,¹¹ *Elon Musk gyermeke nevet és nemet vált*,¹² *Meghalt Lady Gaga, Kim Kardashian és Beyoncé tervezője, Thierry Mugler*.¹³

⁸ <https://index.hu/belfold/2021/02/13/ferj-felesseg-elfogas-tolvaj-rablo-rendorseg-bv-mentoszolgalat-csalad-budapest/> (2025. 03. 07.)

⁹ https://index.hu/belfold/2020/03/02/izuleti_kopas_vademeles_elrantotta_a_kormanyt_szeged_falu_meghalt/ (2025. 03. 07.)

¹⁰ <https://168.hu/szorakozas/byealex-es-a-slepp-szimfonikus-koncert-lanykeres-rajongolombok-230688> (2025. 03. 07.)

¹¹ <https://www.borsonline.hu/celeb/2022/04/puskas-dallos-peti-nem-hagyta-szo-nelkul-kiallt-felesege-melleiert> (2025. 03. 07.)

¹² <https://velvet.hu/gumicukor/2022/06/21/elon-musk-egyik-gyermeke-nevet-es-nemet-valt/> (2025. 03. 07.)

¹³ <https://hu.euronews.com/2022/01/24/meghalt-lady-gaga-kim-kardashian-es-beyonce-tervezoje-thierry-mugler> (2025. 03. 07.)

A mondattan-előadáson a Deme László-féle hagyományból kiindulva, a *mondatpótló* terminustól eljutunk a diskurzusjelölőkhöz (Schirm 2022), valamint szó esik a szerkezet és a szövegtípus összefüggéseiről is a diskurzusjelölőket és az aktuális tagolást tekintve. Vagyis erőteljesen azt az irányvonalat képviseljük, hogy a grammatika nem létezhet pragmatika és szemantika nélkül, így mindig kitérünk a grammatikai elemek közlésbeli funkciójára is. És ezt a szemléletmódot viszik tovább magukkal a diákjaink is.

4. Mit állítanak a diákok a mondattan tanításakor?

Szegeden a magyartanár szakos hallgatók ötödévből A nyelvleírás elméletei az oktatás gyakorlatában című kurzus keretén belül számos jógyakorlatot tudnak megosztani egymással, valamint ki is tudják próbálni a tanítási ötleteiket. E kurzus célja, hogy a nyelvleírás különféle elméleteit és irányzatait (például Saussure munkásságát, Chomsky elméletét, Grice maximáit, Lech udvariassági elveit) a tanárjelöltek képesek legyenek mintafeladatok segítségével beemelni a közoktatásba. A félév során a hallgatóknak egy mikrotanítást kell tartaniuk az általuk választott témából, valamint másik 4 témakörhöz egy legalább 5 feladtból álló feladatsort is kell készíteniük. A kurzus oktatójaként javasolni szoktam a diákoknak, hogy használjanak valamilyen online felületet (például a Kahoot, a LearningApps, a Wordwall, a Redmenta vagy a Genially alkalmazást), és próbáljanak meg élményszerűen tanítani, másrészt pedig hétköznapi szövegtípusok (filmek, reklámok, mémek, hírek, dalszövegek) felhasználását is ajánlom nekik. Lássunk egy kis ízelítőt abból, mit állítanak a diákok a mondattan tanításakor, azaz milyen feladatokkal próbálják meg érdekesebbé és otthonosabbá tenni a mondatelemzést. A tanárjelöltek szemléletmódja egyrészt azért fontos, mert ők fogják tanítani az anyanyelvi ismereteket, másrészt pedig azért, mivel egyszerre tanuló és tanári nézőpontból is látják a mondattani ismeretek átadásának a helyzetét (Bartha 2022: 48).

Az elmúlt évek kurzusain a mém mint szövegtípus igen kedvelt volt a tanárjelöltek körében. Használták például magyarázatra: grumpy cat, azaz a folyton mérges macska mémje azt illusztrálta, hogy a jelzőkkel ki lehet színezni, „fel lehet díszíteni” a mondanivalót, míg a 2. képen látható pókemberes mém a szintagmabokor fogalmát jelenítette meg humoros formában.

2. kép. Mém a szintagmabokor tanításához (György Ivett alkotása)

A mémek az összetett mondatok elemzésénél példaanyagként jelentek meg. Az utalószó-kötőszó mechanikus megkeresését ellensúlyozta az ezekben az alkotásokban megjelent humor, ahogy azt az alábbi (3.) képen látható példák is mutatják:

3. kép. Mémek mondatelemzés (Varga Réka alkotásai)

A szintagmacsoportok tanításához pedig a TV2 *Tények* hírműsorának felkonferálásai közül azokat válogatták ki a hallgatók, amelyek (véltetően) szándékosan komikus hatásúak voltak. Például: *Halak repültek az autópályán; Túl hangosan beszél a buszmegálló; Pezsgővel töltötték a kolbászt; Iskolásokat fenyegetett a kémény; Kikapcsolták a gravitációt Győrben; Messzebb lett Kaposvár Pesttől.*¹⁴ Napjainkban a híradónak mint műfajnak már nem csupán az ismeretközlés a célja, hanem a szórakoztatás, illetve a manipulálás is. Ez pedig gyakran már a feliratoknál és a felkonferálásoknál is tetten érhető.

A példaanyag modernitását és a diákokhoz közeli, hétköznapi szövegtípusok alkalmazását pedig többek közt a dalszövegelemzések mutatták. Készült

¹⁴ <https://www.blikk.hu/galeria/a-tenyek-tovabbra-sem-all-le-a-furcsa-cimekkel/bdp3hv8> (2025. 03. 07.)

olyan feladat, ahol Azahriah *Téveszmék* című dalában kellett bejelölni a tagmondathatárokat, kitenni az írásjeleket, majd pedig elemezni az így kapott szöveget. Egy másik hallgató pedig egy manga, azaz egy japán képregény segítségével gyakoroltatta a mondatok szerkezet szerinti típusainak a felismerését. De a különféle filmsorozatok, például az *Agymenők* is kedvelt korpuszai voltak a mondatelemzéseknek. A mindennapi szövegek közül ismert reklámok egyszerű jelmondatai (például *Legyen férfias az illatod; A Red Bull szárnyakat ad; A Pöttyös az igazi; Calgonnal a mosógép is tovább él; A legkisebb is számít*) is megjelentek a feladatok példái közt.

A mondatelemzés szórakoztatóvá tételét az egyik tanárjelölt úgy valósította meg, hogy az elemzendő mondatokhoz vicces képrejtvényeket alkotott. A *Pihentető alvással megelőzhető a hirtelen halál* mondatához például a 4. képen látható képrejtvényt készítette.

Pihentető alvással megelőzhető a hirtelen halál.

4. kép. Képrejtvényes mondatelemzés (Krizsán Laura alkotása)

A rejtvények a számonkérés eszközeiként is megjelentek a hallgatói munkák közt. A készített keresztrejtvényekkel zömében a klasszikus leíró nyelvészeti terminusok (például szó szerkezet, mennyiségjelző, viszonyzó) tudását kívánták a tanárjelöltek ellenőrizni, de készült olyan skandináv típusú rejtvény is, amelynek fősoraiban az univerzális grammatika volt a megfejtés. A generatív grammatika kategóriáinak a rövidítéseit (például S, NP, VP, PP) pedig az egyik diák a <http://schule.paul-matthies.de/Trimino.php> oldalon lévő alkalmazás segítségével egy saját készítésű triminóval kívánta begyakoroltatni. A triminó olyan, mint a dominó, csak háromszögekből áll. A játék lényege, hogy kis háromszögekből úgy kell kirakni egy nagy háromszöget, hogy az egymással érintkező oldalaknál a kategória neve (például mondat) és jelölése (S) passzoljon.

Volt olyan tanárjelölt, aki azzal próbálta meg érdekesebbé tenni a mondatelemzést, hogy a mondatrészek megkeresését egy kerettörténetbe ágyazta, és

azt az analógiát használta, hogy a mondatelemzés olyan, mint a nyomozás, azaz a detektív (= elemző) előismereteitől függ, hogy minek van hírértéke. Szintén a krimik egyik elemét, az újságokból kivágott szavakat használta föl egy másik hallgató: lineáris elemzéssel megadott mondatstruktúrákhoz kért újságcikkek szavaiból összeollózott mondatokat. A nyomozás és a Harry Potter tematika keveréke volt az „Elvarázsolt mondatrészek, avagy mondatrészek vására az Abszol úton” nevű játék. A Harry Potterből származó mondatok szavakra lettek bontva, a szavak össze lettek keverve, és csoportokhoz lettek osztva, mégpedig úgy, hogy minden csoporthoz egy vagy több olyan „elvarázsolt elem” is került, amelyek nem az ő mondatukba illettek, ugyanakkor hiányzott is a mondatukból néhány elem. Ha megfejtették, hogy mi hiányzik, és mi a fölösleg, a többletet – a tanár minőség-ellenőrzése után – áruba bocsáthatták az Abszol úton, ahol csak grammatikai kategóriákat használva hirdethették az árujukat.

A bonyolult szövegek és a nehezen érthető hivatalos iratok adták az ötletet az egyik tanulónak ahhoz a feladathoz, amelyben egy jogi szöveget kellett közérthetőbbé tenni. Az átírás során nem csupán a diákok szövegértése, mondatelemzési készsége és fogalmazási képessége, hanem a kritikai gondolkodása és problémamegoldása is fejlődik, és ennek a hétköznapi életben is hasznát veszik. A hivatalos dokumentumok egy jó részénél ugyanis az olvasók többségének fogalma sincs arról, hogy miket állít, azaz miről szól a szöveg.

5. Összegzés, kitekintés

A tanulmány a *Mit állítunk (az órákon)?* kérdésre válaszolva bemutatta, hogy milyen nehézségek és kihívások jelennek meg a mondattan tanításakor, és igyekezett ezekre megoldási javaslatokat adni, végzős magyarszakos tanárjelölt hallgatók anyagait is felhasználva. Ám a mondattan és a mondatelemzés csak egy kis szelete annak az ismeretanyagnak, amellyel a diákjaink nyelvészetből találkoznak. S valójában amikor a mondatelemzésről zajlik a szakmai vita, legtöbbször nem az állítmány vagy bizonyos szavak mondatrészszerpe, illetve az ábrázolásmód van a diskurzus középpontjában, hanem az elemzésnél alkalmazott megközelítés. Ám elméleti beállítottságtól függetlenül abban a vitapartnerek közt egyetértés van, hogy az volna a kívánatos, ha a tanárképzésből olyan, széles körű elméleti ismeretekkel felvértezett pedagógusok kerülnének ki, akik hasznosítható tudással rendelkezvén a szemléletmódjukat képesek lennének továbbadni és az anyanyelv / magyar nyelv tantárgyat a diákokkal meg tudnák kedveltetni. S ha ezt sikerülne elérni, akkor talán egy következő, a tantárgy népszerűsítéséről szóló felmérés már kedvezőbb képet mutatna.

A magam részéről én ehhez a folyamathoz a YouTube-on lévő *Nyelvészet mindenkinek* csatornával¹⁵ igyekszem hozzájárulni, ahol a *Mondatelemzés érdekesen* lejátszási listában lévő anyagokkal együtt 65 videó található a nyelvészet különféle területeiről.

Irodalom

- Balogh Judit 2015. Az alany-állítmányi viszony újraértelmezéséről. *Édes Anyanyelvünk* 37(3): 4.
- Balogh Judit 2016. Kettős alany, kettős tárgy. *Édes Anyanyelvünk* 38(2): 4.
- Bartha Blanka 2022. Grammatikatanítás a magyar szakos tanárjelöltek szemszögéből. *Anyanyelv-pedagógia* 15(2): 47–60. <https://www.doi.org/10.21030/anyp.2022.2.3>
- Békési Imre 2002. Deme László mondatszemléletéről. *Magyar Nyelv* 98: 129–133.
- Békési Imre 2016. Deme László szegedi korszaka (1970–1981). In: Békési Imre: *Nyelvésztudományom. Tudománytörténeti adatok és emlékek*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 184–192.
- B. Fejes Katalin – R. Molnár Emma 1996. Szerkesztői előszó. In: B. Fejes Katalin – R. Molnár Emma (szerk.): *Hipotézisek és realitások a lingvisztikában. Előadások Deme László tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*. Szeged: JGYTF Kiadó. 7–8.
- B. Fejes Katalin – Békési Imre 1998. *Elemzések a mondat szintje alatt és fölött*. Szeged: Szegedi Felsőoktatási Szövetség Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvi Tanszék.
- Csapó Benő 2000. A tantárgyakkal kapcsolatos attitűdök összefüggései. *Magyar Pedagógia* 100(3): 343–366.
- Deme László 1966. Szinteződés és tömbösödés az egyszerű mondatban. *Magyar Nyelvőr* 90: 275–287.
- Deme László 1975. A mondat meghatározásához. In: Szathmári István – Ördög Ferenc: *Zalai Tükör 1975/II. Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszezen*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 125–130.
- Fancsaly Éva – Szabó Veronika – Viszket Anita 2015. *A nyelvtanról három megközelítésben – magyartanárjelölteknek*. Digitális tananyag. Pécs. <https://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/2/index.html> (2025. 03. 07.)
- Imrényi András 2020. Tanító metaforák a mondattan oktatásában. *Anyanyelv-pedagógia* 13(4): 39–49. <https://doi.org/10.21030/anyp.2020.4.3>

¹⁵ <https://www.youtube.com/c/Nyelvészetmindenkinek> (2025. 03. 07.)

- Imrényi András 2022a. Az iskolai mondatelemzés: helyzetkép és problémafelvetés. *Anyanyelv-pedagógia* 15(1): 57–66. <http://doi.org/10.21030/anyp.2022.1.4>
- Imrényi András 2022b. Az iskolai mondatelemzés: hogyan tovább? *Anyanyelv-pedagógia* 15(3): 21–35. <http://doi.org/10.21030/anyp.2022.3.2>
- Keszler Borbála 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kugler Nóra 2017. A magyarországi magyar anyanyelvoktatás, az anyanyelv-pedagógia helyzete a közoktatásban. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 336–356.
- Lengyel Klára 2016. Miért alárendelés? *Édes Anyanyelvünk* 38(1): 4.
- Medve Anna 2002. Van róla fogalmunk? A magyar grammatika oktatásáról nem csak „magyargrammatikusoknak”. *Modern Nyelvoktatás* 8(2–3): 50–56.
- Medve Anna – Farkas Judit – Szabó Veronika 2010. *4x12 mondat*. Veszprém: Iskolakultúra. <http://mek.oszk.hu/10100/10114/10114.pdf> (2025. 03. 07.)
- M. Korchmáros Valéria 1991. *Mondattan*. Szeged: JATE Kiadó.
- Nagy-Varga Zsolt 2025. Grammatikai ismeretek komplex tanítása a magyarórakon. In: Jelen kötetben.
- Oktatási Hivatal Tankönyvfejlesztési Osztályának munkatársai (szerk.) 2021. *Magyar nyelv* 7. Budapest: Oktatási Hivatal.
- Pais Ella Regina 2013. Alapvetések a Z generáció tudománykommunikációjához. Pécs. TÁMOP-4.2.3-12/1/KONV-2012-0016. *Tudománykommunikáció a Z generációknak*. 1–19. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/szervezet/intezetek/mti/pais_alapvetések_a_z_generacio_tudomany-kommunikaciojához_-_tanulmány_2013.pdf (2025. 03. 07.)
- Pankovics Gergő 2017. Tárgyi és határozói bővítmények a mondatban. *Édes Anyanyelvünk* 39(1): 6.
- Rácz Endre – Szemere Gyula 1972. *Mondattani elemzések*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Schirm Anita 2022. A mondatpótlótól a diskurzusjelölőig. In: Nagy L. János (szerk.): *Deme László szellemi öröksége. Előadások a nyelvtudós centenáriumán*. Budapest: Anyanyelvűpolók Szövetsége. 107–117.
- Szabó Veronika 2013. Mit állítunk? Miről állítjuk? A mondatrészek tanításának problémái. In: Szöllősy Éva – Prax Levente (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 1*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 279–287.
- Takács Orsolya 2013. Felszínes nyelvtani feldolgozás. A mondatmegértés Ferreira-féle elméletéről. *Argumentum* 9: 363–372.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2015. Mi köze van a diáknak a nyelvtanhoz, avagy a tárgygyá tett nyelv visszahumanizálása az oktatásban. *Iskolakultúra* 25(7–8): 18–27. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2015.7-8.18>

Tóthfalussy Zsófia 2012. Középiskolás szemmel a magyar nyelvről. In: Balázs Géza – Veszeltszki Ágnes (szerk.): *Nyelv és kultúra – kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht. – Magyar Szemiotikai Társaság – PRAE.HU Kft. – Palimpszeszt Kulturális Alapítvány. 367–377.

W1 = Egy mondat: négy értelem. *Nyelv és Tudomány*. 2014. augusztus 8. <https://nyest.hu/hirek/egy-mondat-negy-ertelem> (2025. 03. 07.)

Abstract

Schirm, Anita

What do we predicate (in class)? – Problems, curiosities and good practices of syntax

Teaching syntax is one of the most problematic areas of mother tongue education in schools. Teachers mostly pass on the outdated syntax tradition found in textbooks, teach difficult-to-grasp terms, and mostly use examples from fiction in their analyses. As a result, students find syntax boring, useless, difficult and abstract. After describing the difficulties that arise in teaching syntax, the study also presents solution proposals, taking into account the development goals, and points out the curiosities of syntax from the side of usage through examples from everyday texts collected by the author. It then briefly describes the characteristics of László Deme's functional sentence perspective and linear representation, which has a long tradition in Szeged. Finally, it publishes a selection of good practices from graduate students in Szeged, which show what paths and opportunities future Hungarian teachers see in teaching syntax.

Keywords: syntax, sentence analysis, functional sentence perspective, good practices

Schirm Anita

Szegedi Tudományegyetem

<https://orcid.org/0000-0002-4265-4147>

schirm.anita@szte.hu